

**ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ
У ПРАКТИЦІ СТРАСБУРЬКОГО СУДУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
З ПОЗИЦІЙ ГЕРМЕНЕВТИКИ БУТТЯ**

Дискусійність питань, які виникають перед Європейським судом з прав людини (далі — Суд) при розгляді справ за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі — Конвенція), певною мірою зумовлена вже самим формулюванням гарантованого нею права на повагу до сімейного життя. За зауваженням Г. В. Мальцева, «повага до людини є моральним феноменом, її потрібно заслужити, проявивши високі моральнісні якості, тому всяке безумовне «право на повагу», претензії на повагу «по праву» — це дещо дивне, плід безпристрасного юридичного формалізму» [1, 373].

Втім наведене твердження, хоча й слушно вказує на деяку суперечливість формулювання цієї статті Конвенції, видається дещо категоричним. Адже, по-перше, існують певні об'єктивні соціальні цінності, що заслуговують саме на безумовну повагу; по-друге, у конструкції «право на повагу», котра, як і загалом інститут невід'ємних прав людини, є прикладом взаємопроникнення й «взаємонакладення» вимог моралі і права, відображено офіційне юридичне визнання саме таких цінностей. Об'єкт будь-якого абсолютного суб'єктивного права становить водночас і цінність у рамках існуючої суспільної моралі і, відповідно, об'єкт «поваги». Безперечно, при цьому йдеться про повагу не в її суб'єктивно-моральнісному аспекті (почуття поваги), а в зовнішньоповедінковому, соціально-етичному й юридичному плані (вияв поваги). Відмінність між висловами «право на приватне життя» і «право на повагу до приватного життя» полягає, вочевидь, у наявності в останньому випадку певних позитивних юридичних обов'язків, котрі покладаються на зобов'язаних осіб.

У будь-якому разі за нормою ст. 8 Конвенції правовій охороні підлягають «приватне життя» та «сімейне життя» — втім, за умови, що відповідні відносини становлять соціальну цінність саме як «приватні» або «сімейні» й відтак можуть обґрунтовано претендувати на їх юридичне визнання такими. Тому-то у низці випадків відповідь на запитання про наявність чи відсутність відповідного предмета поваги з боку держави визначає існування відповідного суб'єктивного права.

При застосуванні положень ст. 8 Конвенції Суд щоразу постає перед проблемою інтерпретації ситуації, учасниками якої є заявники, у світлі положень вказаної статті. З іншого боку, особливі обставини справи змушують Суд вдаватись до інтерпретації й переінтерпретації змісту прав на повагу до приватного і сімейного життя, — уточнюючи, доповнюючи чи відмежовуючи їх від суміжних прав чи інтересів та визначаючи межі сфери їх застосування.

Одним із сучасних теоретичних інструментів, за допомогою яких може бути виявлено й описано механізм такої інтерпретації, є герменевтика, зокрема так

звана герменевтика буття [2, 9]. Герменевтичному аналізу та його окремим аспектам присвячені праці А. Бернюкова, М. Блажевича, І. Блажевича, В. Гасемера, А. Кауфмана, А. Козловського, І. Малінової, О. Мережка, О. Овчіннікова, О. Писаревського, П. Рабіновича, П. Рікьора, О. Скакун, В. Суслова.

Специфіка правоінтерпретаційної діяльності Суду — принаймні, у її найбільш важливих моментах — полягає у пошуку й виявленні в індивідуальній ситуації, у конкретних суспільних відносинах, суті права, наявного в учасника такої ситуації. З позицій герменевтики буття правозастосовна діяльність Суду може бути трактована як пошук та відкриття в об'єктивній соціальній реальності сутності тих норм права, котрі імпліцитно містяться у Конвенції. Герменевтика буття, а саме екзистенціальна герменевтика [3, 83–85, 132–134] надає інструментарій для продуктивного осмислення правоінтерпретаційних актів, здійснюваних Судом у процесі обговорення й ухвалення ним рішень. У свою чергу, таке осмислення, будучи інтерпретаційним стосовно згаданих актів, являтиме собою, принаймні певною мірою, реінтерпретацію правової ситуації, котра вже стала предметом розгляду в Суді. Гадаємо, що це дозволить реконструювати систему смислових зв'язків, на основі яких ухвалене рішення й таким чином, сприятиме поглибленню розуміння внутрішньої логіки й смислу рішень Суду, що й становитиме мету пропонованої статті.

Спробуємо здійснити таку реконструкцію, звернувшись до справи, матеріали якої становлять інтерес як з огляду на її виникнення у пострадянському соціальному контексті, актуальному для України, так і з огляду на низку специфічних обставин, котрі змусили Суд до подальшого розвитку власного розуміння змісту права на повагу приватного життя.

12 травня 2005 року Суд чотирма голосами проти трьох ухвалив рішення у справі «Знаменська проти Російської Федерації». Обставини цієї справи такі. У заявниці народилась мертва дитина, яку було зареєстровано на прізвище її колишнього чоловіка. Ця дитина народилась хоч і після розлучення, однак в межах строку, протягом якого діє передбачена Сімейним кодексом РФ презумпція батьківства. Заявниця звернулась до національного суду із заявою про встановлення батьківства щодо мертвонародженої дитини й, відповідно, про зміну її імені. Знаменська стверджувала, що батьком дитини є Г., з яким вона проживала останніх три роки до народження дитини. Через два місяці після народження дитини Г. помер в ув'язненні.

Суд, який розпочав розгляд справи, закриття провадження на тій підставі, що відповідно до законодавства мертвонароджена дитина не є суб'єктом права, відтак не володіє цивільною правоздатністю. Цей суд також вказав, що положення сімейного законодавства застосовуються лише до живих дітей. Апеляційну скаргу заявниці на це рішення задоволено не було. У заяві до Суду заявниця стверджувала, що відмова національних судів у задоволенні її заяви порушила її право на повагу приватного і сімейного життя.

Національними судами, які інтерпретували розглядувану справу крізь призму моменту виникнення правосуб'єктності людини, був проігнорований той факт, що ненароджена дитина може виступати й реально виступала об'єктом

глибокої емоційної прив'язаності з боку заявниці, так само як і те, що ці почуття могли розглядатись як її правоохоронювані інтереси. Не заглиблюючись до змісту конкретних психологічних та моральнісних обставин, які слугували підставою для заявлених вимог, ці суди вдалися до суто формалізованого витлумачення вимог заявниці виключно у зв'язку із тими положеннями позитивного права, у світлі яких провадження підлягало припиненню, а отже, й бажання заявниці визнані такими, що позбавлені юридичного значення. Відтак джерелом вибору правових смислів стала «буква» спеціальних норм національного сімейного законодавства, а не суть вимог заявниці у світлі загально-правових принципів, об'єктивованих у конституції й Конвенції.

Залишаючи осторонь питання про соціальні причини такої інтерпретації, зауважимо, що її помилковість навіть у світлі внутрішнього права була визнана урядом РФ. Суть же проблеми, довкола якої виникла дискусія між суддями, які розглядали цю справу в Суді, полягала в тому, чи охоплюються прагнення заявниці сферою дії ст. 8 Конвенції та чи підлягають вони державній охороні та захисту.

Як свідчить прецедентне право Суду, у справах по ст. 8 Конвенції мають важливе значення такі «тонкі» нематеріальні обставини як наявність чи відсутність «близьких особистих зв'язків», «емоційних зв'язків» між особами, зв'язків, котрі власне й виступають об'єктом моральної поваги й правової охорони і становлять зміст приватного чи сімейного життя. Причому від ступеня сталості й інтенсивності цих зв'язків безпосередньо залежить можливість юридичної кваліфікації вимог заявника як таких, що охоплюються або ж, навпаки, не охоплюються поняттям сімейного життя. Тому правильна оцінка обставин справи в аспекті ст. 8 Конвенції вимагає всебічного й детального врахування всіх фактичних обставин, котрі мають значення як для з'ясування характеру, якості відповідних емоційних зв'язків, так і, зокрема, для «вимірювання» сили почуттів, проявлених учасниками ситуації.

Не викликає сумнівів, що зміст передрозуміння Суду у цій справі суттєво зумовлювався виробленою Судом загальною методикою розгляду справ та матеріальними нормами його прецедентного права. Йшлося, зокрема, про принцип юридичної легітимації позашлюбного батьківства в умовах суперечності між законодавчою презумпцією й фактичними обставинами («Кроон та інші проти Нідерландів», рішення Суду від 27 жовтня 1994 р.) [4]: «Ситуація, за якої правовій презумпції надається можливість превалювати над біологічною та соціальною дійсністю без урахування як встановлених фактів, так і бажань заінтересованих осіб, і нікому насправді не приносячи користі, є несумісною, навіть з урахуванням наданих державам меж розсуду, із зобов'язанням забезпечувати ефективну «повагу» особистого і сімейного життя» [5, 33].

Однак сама по собі констатація протистояння юридичної презумпції й біосоціальних реалій, з огляду на свій загальний характер, ще не могла бути достатньою підставою для прояснення правового смислу екзистенціально-правової ситуації Знаменської. Серед тих особливостей цієї справи, котрі вимагали певної переінтерпретації прецедентного права Суду, було те, що обидві особи,

зв'язок із якими міг підлягати правовій охороні, померли ще до того, як відповідні права заявниці були порушено національними судами. Тому, власне, йшлося про правовий захист не міжособистісного (сімейного) зв'язку, а самі материнських почуттів заявниці, до яких також додавалось її емоційне ставлення до близької їй людини — батька дитини.

Відтак вироблення нового правоположення неминуче спиралось на чинники світоглядно-ідеологічного порядку, зокрема, на ціннісно-нормативні образи приватного життя людини й державної поваги до нього. Сумарним виразом дії таких чинників на оцінку обставин справи стало таке твердження Суду: «беручи до уваги, що у заявниці повинен був розвинути сильний зв'язок із плодом, котрий вона майже доносила до повного строку, і що вона висловлювала бажання дати йому ім'я й поховати його, встановлення його походження безсумнівно впливало на її «особисте життя», повага якого також гарантується статтею 8 Конвенції» [5, 34].

Положення про те, що у заявниці «повинен був розвинути сильний зв'язок із плодом», являє собою аргумент насамперед «від психологічної необхідності», який неявно ґрунтується на типових уявленнях про материнські почуття. Надаючи ж правового значення бажанню заявниці дати мертвнонародженій дитині ім'я й поховати її, Суд продемонстрував, що приватне життя, котре підлягає правовій охороні за ст. 8 Конвенції, є сферою особистих значимостей, котрі, з огляду на універсальність свого індивідуального, особистісного смислу, потребують соціального визнання («поваги») та вимагають його.

Висновок про «безсумнівний вплив» встановлення походження ембріона на «особисте життя» заявниці, так само як і попереднє твердження, містить у собі вказівку на очевидність й, відтак — апеляцію до колективного передрозуміння, до об'єктивності й загальності того інтерсуб'єктивного значення, що його мають обставини, на які було вказано вище. Оцінювальний характер згаданої очевидності визначається вже тим, що сама лише фактична наявність певних бажань, прагнень та психологічного стану заявниці, — без їх оцінки на предмет морально-юридичної легітимності (оцінка правомірності прагнень) в жодному випадку не могла би бути достатньою підставою для прийняття судового рішення. Саме така оцінка призводить до того, що психологічне нормальне постає як морально й юридично нормативне. У свою чергу, згадана оцінка не може бути здійсненою в рамках суто юридико-позитивістського сприйняття правової реальності.

У даному випадку межу між визнанням чи невизнанням порушення прав людини з боку держави позначала відмінність між значеннями понять «особисте життя» та «особисте життя, повага якого гарантується статтею 8 Конвенції». Адже предметом захисту за цією статтею виступають лише ті індивідуальні прагнення, значущість яких сягає якості загальносуспільної (для сучасних європейських суспільств), а відтак і охоронюваних Конвенцією. Яким же чином Судом було здійснено цей якісний скачок?

Обставини, які залишились до певної міри «згорнуті», приховані у мотивувальній частині рішення, однак дозволили Суду зробити свій висновок у справі,

слід шукати в його описовій частині. Принципово важливими смисловими значеннями, присутніми в цих обставинах справи, є значення «життя» і «смерті». Життя і смерть дитини, яку заявниця майже доносила до встановленого строку, та смерть батька дитини — фактичного чоловіка заявниці вказували на неабияку, виняткову значущість подій, що відбулися, особисто для заявниці. Саме така значущість і визначила те передрозуміння, до якого апелював суд, і яке становило аксіологічну основу легітимації виявлених заявницею почуттів та переживань як таких, що підлягають охороні за статтею 8 Конвенції.

Необхідним предметом інтерпретації у справі була «повага» до приватного життя, забезпечувана державою. Вдаючись до конкретизації цього поняття, Суд звернувся до власної концепції «балансу інтересів» як до своєрідного легітиматора (С. Добрянський) обмежень приватних прав. Таким чином було використано нормативне положення, котре в практиці Суду має важливе інтерпретаційне значення. Констатувавши відсутність суперечливих інтересів, за умов, коли можливість задоволення вимог заявниці в рамках національного правопорядку була визнана Урядом, Суд зробив загальний висновок про безпідставність державного втручання (а радше, відмови від необхідного втручання!) у приватне життя.

Однак троє інших суддів, котрі брали участь у розгляді справи, висловили свою невпевненість щодо слушності обраної більшістю інтерпретацією понять «приватного життя» та «поваги» до нього. Вони вказали, що за обставин цієї справи «складно визначити, що існувало право на повагу особистого життя або, в будь-якому випадку, що держава перешкоджала здійсненню цього права настільки, щоб його порушити». Сумніви суддів, що залишилися у меншості, ґрунтувалися на тому, що «важко погодитись із тим, що особисте життя заявниці включає в себе право просити державу визнати батьківство мертвонародженої дитини як частину позитивних обов'язків держави із захисту особистого життя, забезпечуваного статтею 8 Конвенції». На думки цих суддів, суттєвим моментом у справі виступала би можливість визнання (або ж невизнання) батьківства Г. як її гіпотетичним біологічним батьком: «...навіть якщо ми припустимо, *arguendo*, що особисте життя матері може тягнути за собою таке право, все одно залишається відкритим питання про те, чи не виправдовується втручання держави при незгоді визнати біологічного батька дитини частиною права матері на повагу її особистого життя тим фактом, що найбільш зацікавлена сторона — батько дитини — помер на момент звернення і, отже, не міг захистити свої права щодо свого імені і свого сімейного життя» [5, 36].

За такого підходу фактично припущення про відсутність фактів, про які стверджує заявниця (або ж, радше, саму гадану відсутність таких фактів), протиставляється очевидним фактам наявності у заявниці материнських почуттів до померлої дитини та її особистої прив'язаності до Г. Прагнення захистити гіпотетичні інтереси померлої людини протиставляє їх реальним прагненням людини живої.

З іншого боку, йдеться про розбіжності в розумінні права на «повагу особистого життя» як традиційного (в рамках класичного лібералізму) суто «нега-

тивного права» та права, яке вимагає, у відповідних випадках, вчинення державою певних дій на користь людини. Втім у цій ситуації йшлося не стільки про «спеціальні» активні дії, скільки лише про судовий захист правомірного інтересу шляхом визнання батьківства.

Натомість рішення національних судів, безперечно, залишили без належної уваги реальні людські й власне материнські почуття Знаменської, котрі не можна було не визнати такими, що становлять складову її особистого життя. Тому невизнання порушення з боку держави тут означало би власне неповагу до приватного життя — принаймні з позицій персоноцентричної соціальної етики. У цій ситуації Суд ухвалив рішення, котре, як і більшість інших рішень Суду, спрямоване на піднесення поваги органів державної влади до почуттів окремої людини до рангу європейських стандартів прав людини.

З іншого боку, саме в процесі інтерпретації понять «приватного життя» («особистого життя») й «поваги до приватного життя» й було здійснено акти смисловідшукування й смислотворення. Результатом останнього стали такі положення: стаття 8 Конвенції, окрім приватного життя у вузькому розумінні, захищає, зокрема, й такі прагнення, котрі «безсумнівно впливають» на приватне життя заявника, тобто перебувають щодо нього у тісному, нерозривному зв'язку; «право на повагу до приватного життя» включає в себе, зокрема, право просити державу визнати батьківство мертвонародженої дитини як частину позитивних обов'язків держави; втручання держави у право на повагу до приватного життя у формі незгоди визнати батьківство мертвонародженої дитини не виправдовується фактом смерті батька дитини.

Попри те, що в самому тексті рішення ці норми прямо не сформульовані, саме вони цілком недвозначно впливають з його змісту. У свою чергу, розуміння, вироблене в процесі такої інтерпретації, стало передрозумінням для подальшого розвитку у практиці Суду змісту права на повагу приватного життя.

Література

1. Мальцев Г. В. Правственные основания права / Г. В. Мальцев. — М. : Изд-во СГУ, 2008. — 482 с.
2. Дудаш Т. І. Праворозуміння: герменевтичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 — «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Т. І. Дудаш. — Л., 2008. — 16 с.
3. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права / В. А. Четвернин. — М. : Паука, 1988. — 142с.
4. Російськомовний виклад змісту рішення див. на сайті: <http://www.echr-base.ru/pravo6.jsp>
5. Дело «Знаменская (Znamenskaya) против Российской Федерации» : постановлення Суду, Страсбург, 2 лютого 2005 г. : жалоба № 77785/01 / Европейский суд по правам человека // Бюллетень Европейского суда по правам человека. — 2006. — № 8. — С. 30–37.

Анотація

Рабинович С. П. Право на повагу до приватного життя у практиці Страсбурзького суду: інтерпретація з позицій герменевтики буття. — Стаття.

У статті паведена екзистенціально-герменевтична інтерпретація одного з прецедентних рішень Європейського суду з прав людини стосовно права на повагу до приватного життя. Продемонстро-

вано евристичні можливості герменевтичної методології в аналізі правоінтерпретаційної діяльності Суду.

Ключові слова: приватне життя, Європейський суд з прав людини, герменевтичний аналіз

Summary

Rabinovich S. P. The Right on Respect to Privacy in Practice of Strasburg Court: interpretation from positions of hermeneutics of life. — Article.

The article deals with existential-hermeneutic interpretation of one of the case law judgements of European Court of Human Rights about Right to respect to privacy. Heuristically possibilities of hermeneutical methodology in aspect of analysis of Court's interpretational activity are demonstrated.

Keywords: privacy, European court on human rights, hermeneutic analysis.

УДК 34.023:165.242.2

Н. І. Сатохіна

ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВА

Починаючи з 70-х років ми можемо спостерігати рішуче утвердження інтерпретаційної парадигми у всіх галузях досліджень. Загальноприйнятий розподіл наук на «герменевтичні» та «негерменевтичні» сьогодні уявляється досить умовним. Всім наукам доводиться займатись проблемами інтерпретації. Як справедливо зазначає Ю. Хабермас, соціальні науки змогли б уникнути проблеми розуміння лише ціною певних викривлень [1, 34].

Юридична наука також не є виключенням. Останнім часом великої популярності набули герменевтичні дослідження у праві, центральною проблемою яких є проблема розуміння. Актуальність дослідження феномена розуміння зумовлена основоположним впливом останнього на всі етапи здійснення права, зокрема, на правозастосування. Таке дослідження передбачає з'ясування щонайменш двох проблем: що є предметом розуміння і які умови його виникнення у бутті того, хто розуміє, — разом вони становлять загальне проблемне поле юридичної герменевтики. У завдання даної статті входить розкриття першого із заявлених питань.

Що саме підлягає розумінню у ситуації застосування права? Необхідно зазначити, що для української правової дійсності це питання має першочергове значення ще й у зв'язку з конституційним закріпленням принципу верховенства права та проблемою його співвідношення із принципом верховенства закону, що актуалізує не тільки з'ясування способу і структури буття відмінного від закону права, а й того, що підлягає розумінню при розгляді конкретної справи.

Герменевтика завдячує своїм становленням та розвитком таким філософам, як Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, Е. Бетті, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікьор, Ю. Габермас. На пострадянському просторі до герменевтичної проблематики в юриспруденції звертались: П. В. Барковський, Т. І. Дудаш,